

**СПРЯМОВАНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ НА ДІЯЛЬНІСТЬ
СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ
В МЕЖАХ СВІТОВОГО ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ**

У статті досліджено спрямованість соціального контролю на діяльність суб'єктів господарювання в межах світового політико-економічного простору, обґрунтовано вплив владних відносин на стан та розвиток легітимності світових владних інституцій та державного управління.

В статье исследуется направленность социального контроля на деятельность субъектов хозяйствования в пределах мирового политико-экономического пространства, обосновано влияние властных отношений на состояние и развитие легитимности мировых властных институций и государственного управления.

The article investigates the focus of the social control on activities of economical units within the world political economical space, it substantiates the impact of power relationships on states & development legitimacy of world power institutions and state management.

Ключові слова: соціальний контроль, суб'єкти господарювання, світовий політико-економічний простір, світові владні інституції, державне управління.

Сучасна світова соціальна трансформація обумовлена зміною технологій та методів впливу владних інститутів на діяльність суб'єктів господарювання у світовому політико-економічному просторі. Ознаками цього процесу є концентрація ресурсів, вертикальна й горизонтальна інтеграція, збільшення капіталізації; структурні зрушення в економіці шляхом переважного розвитку нових галузей, які базуються на інформації та знаннях, деформація простору влади тощо.

Нині, коли джерела економічного зростання докризових років вичерпано, вихід світової економіки на траєкторію сталого розвитку вимагає проведення інституційних перетворень, що визначають нові параметри світового економічного розвитку, видозмінюючи таким чином спрямованість соціального контролю на діяльність суб'єктів господарювання в межах світового політико-економічного простору.

Певний внесок у розробку теорії соціального контролю внесли Д.Белл, Ф.Гейліган, Е.Гідденс, Р.Дарендофф, О.Дольфус, Е.Дюркгейм, Дж.Г.Мід, Т.Парсонс, М.Постер, І.Рамоне, Е. Фромм, М.Фуко, Ф.Фукуяма, М.Хірок, Ю.Хабермас, С.Хантінгтон та ін.

Особливостям соціального контролю суб'єктів господарювання в межах світового політико-економічного простору приділяють увагу С.Амін, Дж.Аррігі, В.Базилевич, У.Бек, О.Білорус, П.Бергер, В.Будкін, І.Валлерстайн, А.Гальчинський, В.Геєць, А.Гриценко, В.Дементьев, Г.Колодко, Р.Коехейн, Г.Лассуел, С.Ліпсет, В.Мау, Р.Нуреев, Дж.Най, М.Портер, А.Пороховський, Д.Сакс, В.Сіденко, В.Тарасевич, Е.Тоффлер, Ф.Утар, Г.Филюк, А.Філіпенко, А. Шастітко, Є.Цокур та інші. Основну увагу вчених приділено набуттю легітимності владних інституцій за певних економічних, політичних, соціальних та історичних умов інституціоналізації світового економічного розвитку.

Проте під впливом зазначених факторів процес легітимності світових владних інституцій та державного управління набуває особливих для кожної країни рис і

знаходить відображення у процесах подальшої трансформації спрямованості соціального контролю на діяльність суб'єктів господарювання в межах світового політико-економічного простору.

Метою статті є дослідження спрямованості соціального контролю на діяльність суб'єктів господарювання в межах світового політико-економічного простору, обґрунтування впливу владних відносин на стан та розвиток легітимності світових владних інституцій та державного управління.

Глобальні тенденції розвитку світової економіки зумовлюють визначення ціннісних пріоритетів інтеграції суб'єктів господарювання у світовий політико-економічний простір. З розвитком цього процесу справді з'являється можливість більш ефективного та масштабного розв'язання глобальних соціально-економічних проблем, забезпечення гармонізації інтересів розвинених країн та країн, що розвиваються. Глобалізація світового політико-економічного простору як процес, що сприяє поглибленню поділу праці, ефективному розподілу ресурсів та їх використанню у світовому масштабі, потенційно має супроводжуватися підвищенням продуктивності праці й життєвого рівня населення. Не можна не враховувати таких позитивних результатів глобалізації, як розширення доступу споживачів до світової номенклатури товарів та послуг, збільшення місткості ринків унаслідок розвитку торгівлі, спрощення доступу інвесторів на ринки інших країн, взаємний обмін досягненнями в технології та організації виробництва тощо.

Водночас, глобалізація світового політико-економічного простору – процес надто складний, суперечливий, багатовекторний. Йдеться, зокрема, про перерозподіл ресурсів на користь країн так званого цивілізаційного центру, які розвиваються на основі постіндустріальних принципів, і нагромадження відсталості на іншому полюсі – у країнах із традиційною індустріальною технологією та доіндустріальним розвитком [1, с.6].

За даними Conference Board, до середини наступного десятиліття щорічне зростання світової економіки, цілком ймовірно, сповільниться в середньому приблизно до 3%, що буде нижче середнього показника за останні 20 років. Але найбільший ризик для глобальної економіки в майбутньому представляє не вповільнення загального зростання обсягів виробництва, а спад показника продукції на душу населення, що визначає рівень життя. З початку XXI в. до 2017 р. темпи зростання доходів на душу населення в усьому світі повинні скласти близько 2,4% у рік, однак протягом 2017-2025 рр. цей показник знизиться до рівня нижче 2%. До того ж, на відміну від останніх 50 років, даний спад буде супроводжуватися вповільненням зростання чисельності населення.

У результаті, основний торговий обіг і потік взаємних інвестицій розгортаються у рамках співтовариства розвинутих країн. Це не може не позначитись і на циклічному характері економічного розвитку інших груп країн. Так, країни індустріального типу змушені прийняти стратегію розвитку, «що наздоганяє», з усіма її вадами (такими, як висока питома вага екстенсивних факторів економічного зростання; прагнення до зовнішніх інвестицій як до джерела розвитку; впровадження технічних нововведень із Заходу; залежність від експорту готової продукції, іноді навіть добувних і сільськогосподарських галузей;

низькі ціни на робочу силу, що стримує внутрішній ринок і купівельну спроможність населення) [2, с.30].

Отже, глобалізація світового політико-економічного простору – це не тільки вигоди, а й висока ймовірність втрат, зростання ризиків. Глобалізація передбачає, що країни стають не просто взаємозалежними через формування системи міжнародного інтегрованого виробництва, зростання обсягів світової торгівлі та потоків іноземних інвестицій, інтенсифікації руху технологічних нововведень тощо, а й уразливішими до негативного впливу світогосподарських зв'язків. Показово, що в останні десятиліття, особливо в останні роки, людство стикнулося з ефектом синергетичного посилення несприятливих факторів [3]. Нині населення і територія Землі з численними об'єктами господарства перебувають під потенційною загрозою негативних впливів небезпечних природних і техногенних процесів і явищ. Зокрема, якщо для відсталих у соціально-економічному аспекті держав найбільш характерними загрозами в ХХ столітті були голод і хвороби, то для найбільш розвинених – техногенні аварії, екологічна криза. Сьогодні основним джерелом небезпеки для всього існуючого на планеті Земля стала створена людиною техносфера. Аварії і катастрофи, які в ній відбуваються, призводять не тільки до людських жертв, але і знищення навколишнього середовища, природних ресурсів, їх незворотної деградації, що, в свою чергу, спричиняє генетичні зміни в людей [4].

У світлі останніх тенденцій розвитку глобального світового політико-економічного простору, масштаби впливу аварій і катастроф на соціальні, економічні, політичні та інші процеси сучасного суспільства вже перевищили той рівень, який дозволяв відноситися до них як до локальних збоїв у розміреному функціонуванні суспільних структур. Як наслідок, економічний збиток від природних катастроф за 2002-2011 роки склав 1,2 трл. дол. США, кількість постраждалих – 2,4 млрд. осіб., кількість померлих – 1,1 млн. осіб [5]. Важливо акцентувати увагу й на тому, що на новий якісний рівень вийшли такі традиційні загрози, як тероризм, насильство, пандемії, біотехнології.

Водночас тенденції глобалізації світового політико-економічного простору супроводжуються нагромадженням у світлі значних обсягів капіталу. Сучасні процеси концентрації капіталу, на думку А.Ігнатюк, не завжди є обґрунтованими і якщо й не призводять до монополізації окремого галузевого ринку, то суттєво впливають на економіку в цілому, на прийняття політичних рішень з огляду на розміри акумульованих капіталів. Про це свідчать сучасні кризові явища у світовій економіці, її галузевий структурний дисбаланс, посилення негативного впливу фінансового капіталу на економічний розвиток як на національному, так і міжнародному рівнях [6, с.54]. Істотною рисою цього процесу є розвиток самозабезпечення передових країн на базі активного застосування досягнень НТП. Адже в світі більше 80% ВВП виробляється на індустріальному потенціалі [7, с.32]. Водночас, нові технологічні устрої формуються усередині індустріального потенціалу як цілісна техніко-технологічна система. У її надрах і здійснюється безперервний процес розвитку, при якому нове поступово відволікає на себе все більше ресурсів, змінюючи пропорції співвідношення факторів виробництва,

організацію процесу виробництва, конкурентоспроможність акторів у межах світового політико-економічного простору. Ці дві висхідні і низхідні лінії відтворення вимагають узгодження пріоритетів розвитку національних і світової економік, становлення механізмів скоординованої глобальної антикризової політики, здійснюваної за прямої участі глобальних регулюючих інститутів [8, с.29].

Адже економічна свобода акторів у межах світового політико-економічного простору є жорстко детермінованою, що призводить до усвідомлення наявності інституційної детермінації свободи, обумовленої протиставленням двох планів: свободи необмеженої, яка зберігається за об'єктивною дією рушійних сил економічного розвитку, та свободи обмеженої, яка надається економічним агентам у вигляді об'єктивованого регуляторного втручання в економіку державних або наддержавних інститутів [9, с.74]. За цих умов соціальний контроль виступає невід'ємною складовою світового політико-економічного простору.

Сутність здійснення соціального контролю полягає у вольових діях соціальних суб'єктів щодо запровадження, збереження, зміни або (та) спрямування певного стану суспільних відносин. Тому соціальний контроль містить у собі соціальні інститути, норми, що регулюють суспільні відносини та життєдіяльність суб'єктів господарювання. «Соціальний контроль, – слушно вважають Л.Кривега і С.Спільник, – є синергією діяльності держави та інституцій громадського суспільства, яка спрямована на раціоналізацію соціального буття, збереження цілісності суспільства, організацію колективних дій, що ведуть до гармонізації взаємовідносин людей між собою і з оточуючим світом [10, с.64]. Утім, на відміну від національного (внутрішньодержавного) соціального контролю, наднаціональний (наддержавний) контроль впливає насамперед із зобов'язань держави як суб'єкта міжнародного права.

Водночас важливою ознакою соціального контролю є те, що його не можна цілком ототожнювати з якоюсь однією інституцією чи тільки з одним напрямом здійснення влади (зокрема міжнародної, державної, регіональної). Відповідно соціальний контроль має «наскрізне» значення як щодо інституцій, так і щодо напрямів здійснення влади, оскільки наділений у цьому розумінні певними інтегруючими, об'єднуючими ознаками [11].

Проте це не виключає виокремлення соціального контролю в напрям здійснення влади та превалювання в статусі окремих її інституцій. Визначаючи первинним суб'єктом влади індивіда, за реляціоністською концепцією, інтерпретація владних відносин пов'язана з відносинами між двома партнерами, що впливають один на одного у процесі інтеракції, тобто відносин, які відрізняються від інших різновидів інтеракції асиметричністю. Адже владні відносини є результатом об'єктивно зумовленого суспільного поділу праці. До цього варто додати, що поділ на владарюючих і підвладних є одним з найбільш сталих у суспільстві [12, с.212]. При цьому в центрі уваги постають міжособові відносини, взаємодія, спілкування. На базі цієї концепції визначаються шляхи, методи й засоби впливу на суспільство з метою досягнення соціальної злагоди і забезпечення політичної стабільності. До них належать, наприклад, стимулювання

активності трудової діяльності, дотримання норм громадської поведінки узгодження валютної, бюджетної та соціальної політики тощо.

Варто враховувати, що у своїх вчинках дієдатні суб'єкти керуються власними переконаннями відповідно до принципу «дозволів» або принципу «заборон». Ф.Фукуяма у зв'язку з цим зазначає: «Безумовно, вільні ринки й стабільні політичні системи – обов'язкова умова економічного росту. Але не викликає сумніву й те, що культурна спадщина, етика праці, сімейного життя, ощадливість та інші моральні якості, що міцно сидять у людях, ніяк не менш важливі при поясненні економічної діяльності» [13, с.6]. У такій ситуації особливо актуальним є виявлення впливу поєднання таких трьох рівнів владних відносин: панування (примус, насильство), що має інструментальний характер; легітимне панування, яке передбачає ієрархічність та елементи інструментальності; а також вимір влади як потужності, «співбуття», який має інструментальний та неієрархічний характер [14, с.151].

За цих умов надзвичайно важливо на міжнародному та національному рівнях опрацювати нові форми та методи підтримки балансу між гнучкістю та надійністю, гнучкістю та стійкістю, стимулюванням економічної активності й соціальним захистом з огляду на глибокі суперечливі зміни в усіх сферах соціально-економічного розвитку [14, с.4]. Отже, соціальний контроль ідеологічно обумовлений, тому не може відбуватися без певної системи норм, настанов чи світоглядних орієнтацій суспільної та індивідуальної свідомості. Це означає, що у процесі формування владних відносин та розвитку легітимності світових владних інституцій та державного управління мають принципово важливе значення детермінанти, за якими формується системна концепція влади. Виходячи з цього, соціальний контроль виступає «відновлюючою», «встановлюючою», «констатуючою» та «спрямовуючою» силою глобалізації світової економіки.

Що стосується формування сучасної парадигми соціального контролю в межах світового політико-економічного простору, то можна виділити такі її характерні риси:

1. Посилення соціального контролю у сфері публічної влади як з боку державних органів, так і з боку інституцій громадянського суспільства [16; 17].

2. Зростання впливу та масштабу контролю з боку міжнародних інституцій (ООН, ВТО, МВФ, ЄБРР, ЄС, СНД, ЄЕП тощо). Створення відповідних систем раннього попередження про можливі глобальні дисбаланси і кризові ситуації; забезпечення законності, «прозорості» та підзвітності національних і міжнародних фінансових операцій [18].

3. Спрямованість соціального контролю на діяльність фінансово-промислових угруповань, використання бюджетних коштів і кредитів. Починаючи з кризи 2008-2009 рр., ця тенденція зумовлює інституціоналізацію глобальних антициклічних механізмів за допомогою ухвалення узгоджених глобальних принципів антикризової політики, які нині виробляються у рамках «Групи 20», «Групи 8», ООН і глобальних фінансових інститутів, а також формування нових регулюючих інститутів, до яких слід віднести, насамперед, Форум фінансової стабільності, пізніше перетворений у Раду фінансової стабільності [19; 20].

4. Поширення соціального захисту незаможного населення, запровадження мікрострахування в країнах, що розвиваються [21; 22], виділення країнам, які розвиваються, більшого обсягу ресурсів на допомогу у розвитку і на здійснення заходів щодо соціальної відповідальності; акцентування уваги на важливості соціальних і трудових питань у комплексі антикризових заходів.

5. Запровадження правил щодо симетричного розподілу між країнами-боржниками та країнами-кредиторами фінансової відповідальності за утворення глобальних торговельних і фінансових дисбалансів.

6. Забезпечення раціонального природокористування, у тому числі шляхом установлення науково обґрунтованих меж вилучення природних ресурсів для задоволення економічних потреб і меж шкідливих впливів на екосистему; створення механізмів забезпечення виконання екологічних вимог при підготовці і прийнятті управлінських рішень. Екологічно-ресурсова безпека стає головною складовою національної безпеки кожної держави і суспільства загалом.

Тобто йдеться вже про нову систему міждержавної кооперації, яка б передбачала відхід від пануючої моделі міжнародного поділу праці, відомої як «Північ – Південь» (або «центр – периферія») між розвинутими індустріальними державами та країнами, що розвиваються, і будується за принципом нееквівалентного обміну (торгівля готовою продукцією в обмін на сировину) [24, с.28].

По суті ж, соціальний контроль, виступаючи механізмом підтримки світової соціальної рівноваги, має визначати органічну взаємозалежність і взаємообумовленість розвитку всіх сфер діяльності суб'єктів господарювання (економічної, соціальної, політичної, гуманітарної тощо).

Отже, мірою легітимності соціального контролю в межах світового політико-економічного простору є досягнення взаємодії інституційних засад у сприйнятті соціальних цінностей акторами міжнародних відносин та підвищення довіри між суб'єктами господарювання в межах світового політико-економічного простору.

Соціальний контроль, виступаючи механізмом підтримки соціальної рівноваги і здійснюючи процеси саморегуляції суспільства, удосконалюється разом із соціальними змінами, що відбуваються в суспільстві. Отже, соціальний контроль ідеологічно обумовлений, тому не може відбуватися без певної системи норм, настанов чи світоглядних орієнтацій суспільної або індивідуальної свідомості.

Спрямованість соціального контролю на діяльність суб'єктів господарювання в межах світового політико-економічного простору бере початок від суспільства як першоджерела влади і легітимності світових владних інституцій, проходить певні обов'язкові етапи й рівні трансформацій та, зазнаючи впливу багатьох факторів, досягає конкретного результату у вигляді легітимної моделі інституціоналізації міжнародної влади. В рамках даного механізму об'єднуються фактори науково-технічного, соціально-економічного, суспільного, культурного і духовного прогресу, інтегруються ефективні засоби комунікації, завдяки яким суб'єкти господарювання в межах світового політико-економічного простору сприймають соціальний контроль крізь призму відтворення владних відносин на ґрунті солідарності з урахуванням потреб як теперішнього, так і майбутнього.

Перспективними напрямками подальших досліджень є вивчення механізму створення ціннісної нормативності соціального контролю щодо легітимної моделі інституціоналізації міжнародної влади в межах світового політико-економічного простору.

Список використаних джерел:

1. Cattaneo O. Global value chains in a postcrisis world: a development perspective / O. Cattaneo, G. Gereffi, C. Staritz. The World Bank, The International Bank for Reconstruction and Development, 2010. – 416 p.
2. Ключко В. Глобалізація та особливості сучасної економічної кризи / В. Ключко // Економіка України. – 2011. - № 9. – С. 27 – 36.
3. Linneroth-Bayer J. Global Change, Natural Disasters and Loss Sharing: Issues of Efficiency and Equality / J. Linneroth-Bayer, A. Amendola // The Geneva Papers on Risk and Insurance, 2010. – 25. – P. 203 – 219.
4. Greenwood D. Institutional and Ecological Economics: The Role of Technology and Institutions in Economic Development / Daphne Greenwood, Richard Holt // JOURNAL of ECONOMIC ISSUES. – Vol. XLII. – 2008. – No. 2. – P. 445 – 451.
5. Снежко Е. Ветер перемен / Е. Снежко // Инвестгазета. – 2012. – №44. – С. 6 – 7.
6. Ігнатюк А. Концентрація капіталу та ринків в умовах глобалізації / А. Ігнатюк // Банківська справа. – 2011. – № 6. – С. 54 – 77.
7. Иванченко В. О новом историческом этапе трансформации капитализма / В. Иванченко, В. Иванченко // Экономист. – 2011. - № 6. – С. 31 – 38.
8. Сіденко В. Модифікація світової економіки під впливом новітніх факторів глобальної трансформації / В. Сіденко // Економіка України. – 2012. - № 5. – С. 18 – 31.
9. Вітер Д. Інституціоналізація чи економічна свобода і еволюція концептуальних поглядів на процеси міжнародної інтеграції / Д. Вітер // Економічна теорія. – 2011. - № 3. – С. 73 – 82.
10. Кривега Л. Філософська рефлексія соціального контролю / Л. Кривега, С. Спільник // Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя: «Просвіта», 2006. – Вип. 17. – С. 64 – 67.
11. Eicher T. Structural policies and growth: time series evidence from a natural experiment / T. Eicher, T. Schreiber // Journal of Development Economics. – 2010. – N 91. – P. 169 – 179.
12. Шляхтун П. Політологія (теорія та історія політичної науки) / П. Шляхтун. – К.: Либідь, 2002. – 576 с.
13. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Ф. Фукуяма. – М.: Пресса, 2002. – 430 с.
14. Рікер П. Навколо політики / П. Рікер [пер. С фр. О. Мокровольського]. – К.: Дух і літера, 1995. – 335 с.
15. Колот А. Генезис соціальної політики під впливом глобалізації та лібералізації економічних відносин / А. Колот // Україна: аспекти праці. – 2008. - № 1. – С. 3 – 11.
16. Спільник С. Нова парадигма соціального контролю в сучасному українському суспільстві / С. Спільник // Нова парадигма. – 2005. – Випуск 44. – С. 19 – 24.
17. Pääkkönen J. Economic freedom as driver of growth in transition / J. Pääkkönen // Economic Systems. – 2010. – N 34. – P. 469 – 479.
18. Генеральная Ассамблея ООН. Итоговый документ Конференции по вопросу о мировом финансово-экономическом кризисе и его последствиях для развития. Документ A/RES/ 63/303, 13 July 2009; G 8 Summit 2009. Declaration on Responsible Leadership for a Sustainable Future (http://www.g8italia2009.it/G8/Home/G8-G8_Layout_locale_1199882116809_Atti.htm); G 20 London Summit 2009. Global plan for recovery and reform (<http://www.londonsummit.gov.uk/resources/en/news/15766232/communique-020409>).
19. International Monetary Fund. Global Financial Stability Report: Durable Financial Stability: Getting There from Here. April 2011: Summary Version. Washington, D.C., IMF, 2011-, 197 p. (<http://www.imf.org/external/pubs/ft/gfsr/2011/01/index.htm>).
20. Козюк В. Банківський капітал монетарної трансмісії: аналіз з позиції глобальної макрофінансової стабільності / В. Козюк // Вісник НБУ. – 2012. – № 1. – С. 34 – 41.
21. Churchill C. Insuring the Low-Income Market: Challenges and Solutions for Commercial Insurers / C. Churchill // The Geneva Papers. – 2007. – Vol. 32. – P. 401–412.
22. Jean-Kwon W. An Analysis of Organisational Market and Socio-cultural Factors Affecting the Supply of Insurance and Other Financial Services by Microfinance Institutions in Developing Economies / W. Jean-Kwon // The Geneva Papers. – 2010. – Vol. 35. – P. 130-160.
23. Hankel W. Geldherrschaft: Ist unser Wohlstand noch zu retten? / W. Hankel, R. Isaak. – Weinheim: Wiley-VCH Verlag GmbH & Co. KGaA, 2011. – 254 s.
24. Кузнецов О. Стабілізація світової валютної системи в контексті теоретичних підходів Дж.М. Кейнса // О. Кузнецов // Вісник НБУ. – 2012. - № 3. – С. 24 – 29.